

**ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ԱՆՈՄԻԱՅԻ ՀՈԳԵԱԽՏՈՐՈՇՈՒՄԸ
ԹԻՐԱԽԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐ ԽՄԲԵՐՈՒՄ**

ՆԱԻՐԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիա,
Գիտակրթական միջազգային կենտրոն,
գիտահետազոտական աշխատանքների գծով փոխտնօրեն,
հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
naira.hakobyan@isec.am

ԱՆՆԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիա,
գիտակրթական միջազգային կենտրոն,
հոգեբանության ամբիոն, դասախոս,
հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
anna.khachatryan@isec.am

Համառոտագիր

2020 թ. Արցախյան հակամարտության թեժացմանը հաջորդող հետպատերազմական շրջանը հաճախ բնութագրվում է որպես բարդ և ճգնաժամային: Այդ բնութագրումները վերաբերում են հետպատերազմական շրջանի իրողություններին, որոնք նկարագրված են անձի և սոցիալական խմբերի հարմարման և գործունեության վերաբերյալ տարբեր սոցիալ-հոգեբանական ուսումնասիրություններում: Մասնավորապես, Դ. Սոմասունդարամը և Ս. Սայվայոկանն անդրադարձել են պատերազմից տուժած Շրի Լանկայի ընտանիքների հոգեթերապիայի և հոգեկարգավորման հարցերին, Պ. Մաքքարտին քննարկել է Սառը պատերազմի ժամանակաշրջանին հաջորդող իտալական հասարակության սոցիալ-հոգեբանական փոխակերպումները, Պ. Ադդիսոնը մեկնաբանել է հետպատերազմական Բրիտանիայի ներհասարակական փոփոխությունները և այլն [1; 8; 9]:

Այդուհանդերձ, հետպատերազմական շրջանում անձի գործունեության, նոր իրավիճակի արժևորման և բնութագրման վերաբերյալ դեռևս բաց են մնում բազում հարցեր, որոնցից մեկը անոմիայի երևույթի ուսումնասիրումն է և հոգեախտորոշումը: Այս հոդվածի նպատակն է՝ ներկայացնել 2020 թ. Արցախյան պատերազմից հետո անոմիայի հոգեախտորոշման մեթոդական մշակումներն ու արդյունքները [5]:

Անոմիայի հոգեախտորոշման համար ընտրվել են դիտման և գրույցի մեթոդները, որոնք անց են կացվել թիրախային մի քանի խմբերում: Հետազոտության մասնակիցները բաժանվել են ըստ հետևյալ թիրախային խմբերի՝ պատերազմի մասնակիցներ, նրանց ընտանիքի անդամներ, զոհվածների ընտանիքի անդամներ և պատերազմում մասնակցություն չունեցող անձինք: Հետպատերազմական անոմիան բնութագրող հատկանիշները դասակարգվել են՝ համաձայն դիտման և գրույցի մեթոդների արդյունքների: Հետազոտության արդյունքները կարող են կիրառելի լինել հետպատերազմական անոմիայի հետագա ուսումնասիրություններում և անոմիան հաղթահարելու մեթոդաբանության մշակման գործում:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. անոմիա, հոգեախտորոշում, պատերազմի մասնակից, դիտում, թիրախային խումբ:

ПСИХОДИАГНОСТИКА ПОСТ ВОЕННОЙ АНОМИИ В РАЗЛИЧНЫХ ЦЕЛЕВЫХ ГРУППАХ

НАИРА АКОПЯН

Национальная академия наук Республики Армения
Международный научно-образовательный центр
заместитель директора по научно-исследовательским вопросам
доктор психологических наук, профессор
naira.hakobyan@isec.am

АННА ХАЧАТРЯН

Национальная академия наук Республики Армения
Международный научно-образовательный центр
преподаватель кафедры психологии
кандидат психологических наук, доцент
anna.khachatryan@isec.am

Аннотация

Послевоенный период эскалации конфликта в Арцахе в 2020 г. часто характеризуется как сложный и критический период. Эти характеристики относятся к послевоенным реалиям, описанным в различных социально-психологических исследованиях по адаптации и деятельности человека и социальных групп. В частности, Д. Сомасундарам и С. Сэйвейокан исследовали вопросы психотерапии и психорегуляции членов семей в Шри -Ланке, которые пострадали от войны, П. Маккарти обсудил социально-психологические преобразования итальянского общества после периода холодной войны, П. Аддисон прокомментировал послевоенные внутренние общественные изменения Британии и так далее [1; 8; 9].

Тем не менее многие вопросы остаются открытыми в отношении описания и оценки новой ситуации в послевоенный период, одним из которых является исследование и психодиагностика аномии. Цель этой статьи – представить методические разработки и результаты психодиагностики аномии, наблюдавшейся после войны 2020 года в Арцахе [5].

Для проведения психодиагностики были отобраны методы наблюдения и беседы, которые проводились в нескольких целевых группах. Участники исследования были разделены в соответствии со следующими целевыми группами: участники войны, члены их семей, члены семей погибших на войне и те, кто не участвовал в войне. Характеристики послевоенной аномии были классифицированы в соответствии с результатами методов наблюдения и беседы. Результаты исследования могут быть применимы к дальнейшим исследованиям поствоенной аномии и в деле разработки методологии для преодоления аномии.

Ключевые слова и словосочетания: аномия, психодиагностика, участник войны, наблюдение, целевая группа.

PSYCHODIAGNOSTICS OF POST-WAR ANOMIE IN DIFFERENT TARGET GROUPS

NAIRA HAKOBYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

International Scientific-Educational Center

Deputy Director on Research Affairs

Doctor of Psychology, Professor

naira.hakobyan@isec.am

ANNA KHACHATRYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

International Scientific-Educational Center

Department of Psychology, Lecturer

PhD in Psychological Sciences, Associate Professor

anna.khachatryan@isec.am

Abstract

The post-war period after the escalation of the conflict in Artsakh in 2020 is often characterized as a complex and crisis period. These characteristics relate to the post-war realities described in various socio-psychological studies on the adaptation and activity of human and social groups. In particular, D. Somasundaram D. and S. Sivayokan investigated the issues of psychotherapy and psych regulation of family members in Sri Lanka, who suffered from the war, P. McCarthy discussed the socio-psychological transformations of the Italian society after the Cold War period, P. Addison commented on post-war internal social changes of Britain and so on [1; 8; 9].

Nevertheless, many questions remain open to describing and assessing the new situation in the post-war period, one of which is the study and psycho-diagnostics of the anomie. The purpose of this article is to present the methodological developments and results of the psycho-diagnostics of the anomie observed after the 2020 war in Artsakh [5].

To conduct psycho-diagnostics, we selected the observation and conversation method, which were carried out in several target groups. The participants in the study were divided in accordance with the following target groups: war participants, members of their families, members of the families of those who died in the war and those who did not participate in the war. The results of observation and conversation methods classified the characteristics of post-war anomie. The study results can be applied to further studies of post-war anomie and in developing a methodology for overcoming anomie.

Keywords and phrases: anomie, Psycho-diagnostics, war participant, observation, target group.

«Անոմիա» երևույթը լայնորեն ուսումնասիրվել է հասարակագիտական տարբեր գիտակարգերում: Անոմիայի գիտական ընկալումների ձևավորման հարցում մեծ ներդրում են ունեցել փիլիսոփա Ժ. Գույոն, սոցիոլոգներ Է. Դյուրքհեյմը, Լ. Սրույը, Ն. Սմելսերը, Ռ. Մերտոնը և այլք: Անոմիայի սկզբնական ուսումնասիրություններն իրենց բնույթով վերաբերում են հասարակությունների զարգացմանը խոչընդոտող երևույթների շարքին: Մի շարք սոցիոլոգների կողմից անոմիան դիտարկվում էր որպես հասարակության ներսում սոցիալական նորմերի բացակայություն կամ թուլացում, կամ էլ՝ որպես սոցիալական խմբերի կողմից այդ նորմերին անհամապատասխան վարքի դրսևորում [2; 3; 4; 6; 7]: Կարող ենք փաստել, որ անոմիայի, և մասնավորապես, հետպատերազմական անոմիայի սոցիալ-հոգեբանական ուսումնասիրության և հոգեախտորոշման համար դեռևս չկա որևէ միասնական ընմոռում երևույթի էական առանձնահատկությունների և դրսևորումների վերաբերյալ: Թերի են նաև հիմնախնդրի չափելիության վերաբերյալ հոգեբանների կողմից ներկայացված մեթոդական մշակումները: Այդ իսկ պատճառով մեր կողմից մշակվել է հետպատերազմական անոմիայի հոգեախտորոշմանն ուղղված մեթոդական մի համալիր, որի հիմքում ընկած են դիտման և զրույցի մեթոդների կառուցվածքային մշակումն ու իրականացումը հետազոտության մասնակիցների համապատասխան թիրախային խմբերում:

Մեթոդների նկարագրությունը

Հետպատերազմական անոմիայի հոգեախտորոշմանն ուղղված մեթոդներից ընտրել ենք դիտման և զրույցի մեթոդները, որոնց արդյունքներով նախատեսում ենք բնութագրել ուսումնասիրվող երևույթի հիմնական հատկանիշներն ու առանձնահատկությունները թիրախային տարբեր խմբերում: Մեթոդների իրականացման հիմքում ընկած է չափելի տեղեկատվության հավաքագրման և հետագա վերլուծության մեթոդական պահանջը: Մեր կողմից հավաքագրվել են տվյալներ հետազոտության 500 մասնակիցների (ք. Երևան) շրջանում, որոնք կազմել են հետպատերազմական հասարակությանը բնորոշ թիրախային սոցիալական խմբերը: Մեթոդների կիրառման ընթացքում կարևոր ենք համարել հավաքագրելու նաև հետազոտության բուն ընթացքի վերաբերյալ տեղեկատվություն մասնակիցների պատրաստակամության, հարցերին պատասխանելու սոցիալական կամեցողության աստիճանի և հետազոտողի անձի հանդեպ բարյացակամ վերաբերմունքի մասին:

Արդյունքները

Դիտման մեթոդ

Դիտման մեթոդն իրականացվել է մասնակիցների հետ զրույցի ընթացքում. նախապես կազմվել է ուսումնասիրվող հատկանիշների/փոփոխականների ցանկը, որոնք փակ դիտման ընթացակարգով գրանցվել և այնուհետև վերլուծվել են: Ստորև ներկայացնում ենք դիտման մեթոդի արդյունքներն՝ ըստ թիրախային խմբերում ուսումնասիրվող փոփոխականների արտահայտվածության աստիճանի:

Բարյացակամ վերաբերմունք. *պատերազմի մասնակիցների՝ մասնակցություն չունեցող անձանց* թիրախային խմբերում անձինք մեծ մասամբ անպատրաստ են երկար խոսելու հետպատերազմական իրողությունների մասին, սակայն համակրանքով են վերաբերվում հետազոտության բուն ընթացքին: Պատերազմին մասնակցություն չունեցող թիրախային խմբի ներսում այն անձինք, որոնք հետպատերազմական շրջանում պահպանել են իրենց աշխատանքը, ցուցաբերել են ավելի արտահայտված բարյացակամ վերաբերմունք հետազոտության հանդեպ, քան այն անձինք, որոնք պատերազմին մասնակցություն չունենալով հանդերձ, կորցրել են իրենց աշխատանքը:

Պատերազմի մասնակիցների ընդանիքների անդամները պատրաստակամ են մասնակցելու հետազոտությանը, ունեն գլխավորապես բարյացակամ վերաբերմունք հետազոտողի և զրույցի թեմայի նկատմամբ: *Ջոհվածների ընդանիքների անդամները* շրջանում նկատվել է հարցվողների մեծ մասի կողմից բարյացակամ և հանդուրժող վերաբերմունք հետազոտողի և զրույցի թեմայի հանդեպ: Այդ վերաբերմունքն առավել ցայտուն կերպով է արտահայտվել, երբ հարցադրումներն ու հետազոտողի հետաքրքրությունն ուղղված են եղել ընտանիքում զոհված հարազատի անձին և նրա կյանքի անցած ճանապարհին: *Անհետ կորածների ընդանիքների անդամները* բավական զգուշավոր են հետազոտությանը վերաբերվում, բարյացակամությունն արտահայտվում է չափավոր կերպով:

Մասնագիտական խմբերում, որոնք ներկայացված են եղել բժիշկների, փրկարարների և սոցիալական աշխատողների մասնագիտություններով, բոլոր հարցվողների մոտ նկատվում է բարյացակամ վերաբերմունք հետազոտությանը, հարցվողները պատրաստակամ են պատասխանելու հարցերին, հատկապես աչքի է ընկնում սոցիալական աշխատողների խումբը, որի ներկայացուցիչները հաճախ ցանկություն են արտահայտել լրացուցիչ ժամանակ հատկացնելու՝ իրենց մասնագիտական կարծիքն արտահայտելու

համար: *Մշակութային խմբերում* (էթնոմարգինալներ, կրոնական և ազգային փոքրամասնություններ, այլ) հետազոտության մասնակցած այն հարցվողները, որոնք դրսևորել են միգրացիոն դիրքորոշումներ (երկրից կամ բնակության վայրից մեկնելու պատրաստակամություն), ինչպես նաև էթնոմարգինալները, որոնք ներկայացել են երկէթնիկ ինքնության հատկանիշներով, ցուցաբերել են մասնակցության ցածր աստիճան և անբարյացակամ վերաբերմունք:

Ազգային փոքրամասնություններից հարցումներին մասնակցել են եզդիներ (6%) և մոլդականներ (5%), իսկ երևանաբնակ կրոնական փոքրամասնություններից՝ հայ կաթոլիկներ (5%): Բոլոր հարցվողները դրսևորել են բարյացակամ վերաբերմունք և ցանկություն՝ մասնակցելու հետազոտությանը:

Աշխատանքը պահպանած անձանց թիրախային խմբում գրեթե բոլոր հարցվողները դրսևորել են մասնակցության պատրաստակամություն և բարյացակամ վերաբերմունք: *Գործազուրկների շրջանում* բարյացակամ վերաբերմունքը նկատվեց հարցվողների շուրջ 25%-ի մոտ: Մնացած հարցվողների վերաբերմունքն արտահայտված անբարյացակամ էր, հետազոտությանը մասնակցելու պատրաստակամությունը՝ շատ ցածր: *Անօթևան մնացած անձանց* թիրախային խմբում բարյացակամ վերաբերմունքը նկատվեց հարցվողների շուրջ 58%-ի մոտ: Մնացած հարցվողների արտահայտված վերաբերմունքն անբարյացակամ էր, հետազոտությանը մասնակցելու պատրաստակամությունը՝ նույնպես շատ ցածր:

Արհամարհական վերաբերմունք. *պատերազմի մասնակիցների, նրանց ընտանիքի անդամների, ինչպես նաև զոհվածների ընտանիքների անդամների ու պատերազմին մասնակցություն չունեցող անձանց թիրախային բոլոր խմբերում* բացակայում էր հետազոտության հանդեպ արհամարհական վերաբերմունքը, սակայն *անհետ կորածների ընտանիքների* շրջանում այն ունի թույլ արտահայտվածություն:

Մասնագիտական խմբերում, ինչպես նաև կրոնական և ազգային փոքրամասնությունների շրջանում արհամարհական վերաբերմունքը բացակայում էր: *Ենթամշակութային խմբերում* առկա է գրեթե բոլոր այն հարցվողների մոտ, որոնք ունեն միգրացիոն դիրքորոշումներ կամ երկէթնիկ ինքնություն:

Անօթևան մնացած անձանց շրջանում արհամարհական վերաբերմունքը գրանցվել է շուրջ 38%-ի մոտ, իսկ գործազուրկների շրջանում՝ 42%-ի մոտ: Ի տարբերություն այս ցուցանիշների, որոնք գրեթե նույնական են, աշ-

խափանքը պահպանած անձանց շրջանում նկատվել է արհամարհական վերաբերմունքի դրսևորումների կտրուկ աճ՝ շուրջ 75% հարցվողների մոտ:

Սոցիալական կամեցողության աստիճանը. պատերազմի մասնակիցներ – մասնակցություն չունեցող անձանց թիրախային խմբերում դիտարկվել է սոցիալական կամեցողության աստիճանի միջին արտահայտվածություն:

Պատերազմի մասնակիցների ընտանիքների անդամների շրջանում դիտարկվել է սոցիալական կամեցողության միջինից բարձր աստիճան: Մյուս երկու խմբերում (*զոհվածների և անհետ կորածների ընտանիքներ*) այդ ցուցանիշն աստիճանաբար թուլանում է: Այդպես, պատերազմում զոհվածների ընտանիքի անդամների շրջանում փորձարարական հետազոտության ավարտին դիտարկվել է արդեն սոցիալական կամեցողության աստիճանի միջին, իսկ անհետ կորածների ընտանիքներում՝ ցածր արտահայտվածություն:

Բժիշկների, փրկարարների, սոցիալական աշխատողների մասնագիտական խմբերում սոցիալական կամեցողության աստիճանը բարձր արտահայտվածություն ունի, ինչն առանձնահատուկ դրսևորվեց սոցիալական աշխատողների մոտ: Ցածր արտահայտվածություն դիտարկվեց միգրացիոն կողմնորոշում կամ երկէթնիկ ինքնություն ունեցողների մոտ: Հրույցին մասնակցած կրոնական և ազգային փոքրամասնությունների շրջանում սոցիալական կամեցողության աստիճանը բարձր էր:

Հետպատերազմական շրջանում աշխատանքը պահպանած անձանց մոտ դիտարկվել է սոցիալական կամեցողության աստիճանի բարձր արտահայտվածություն: Անօթևան անձինք դրսևորեցին սոցիալական կամեցողության աստիճանի միջին, իսկ գործազուրկ անձինք՝ ցածր արտահայտվածություն:

Վստահություն հեղազոտողի անձի հանդեպ. պատերազմի մասնակիցների, նրանց ընտանիքների, ինչպես նաև զոհվածների ընտանիքների և պատերազմում մասնակցություն չունեցող անձանց թիրախային խմբերում դիտարկվել է վստահության բարձր աստիճան: Այդ պատկերը փոխվել է անհետ կորածների ընտանիքներում, որտեղ վստահությունը բավականին թույլ էր արտահայտված. ընտանիքների անդամներից գրեթե բոլորը հետազոտողի հանդեպ չափազանց կասկածամիտ էին տրամադրված:

Մասնագիտական բոլոր խմբերում նույնպես դիտարկվել է վստահության բարձր աստիճան: Վստահության համեմատաբար ցածր աստիճան դիտարկվեց միգրացիոն կողմնորոշումներ ունեցող անձանց մոտ, իսկ մնա-

ցած մշակութային ենթախմբերում վստահության բարձր աստիճանը պահպանվեց:

Թեպետ աշխատանքը պահպանած անձանց շրջանում դիտարկվել է հետազոտողի հանդեպ վստահության բարձր աստիճան, փոքր ինչ այդ ցուցանիշը թուլացել է անօթևան մնացած անձանց մոտ, իսկ գործազուրկ անձանց շրջանում դիտարկվել է վստահության գերազանցապես ցածր աստիճան:

Համագործակցելու պատրաստակամություն. պատերազմի մասնակիցներ – մասնակցություն չունեցող անձանց թիրախային խմբերում նկատվել է համագործակցելու պատրաստակամության միջին մակարդակ:

Պատերազմի մասնակիցների, զոհվածների և անհետ կորածների ընտանիքներում համագործակցելու պատրաստակամության մակարդակները աստիճանաբար թուլանում են՝ դրսևորելով համեմատաբար բարձր մակարդակը պատերազմի մասնակիցների, իսկ ցածր մակարդակը՝ անհետ կորածների ընտանիքների շրջանում:

Մասնագիտական խմբերում դիտարկվել է համագործակցության բարձր մակարդակ, իսկ քննվող ենթամշակութային խմբերում՝ միջին մակարդակ:

Աշխատանքը պահպանած, անօթևան մնացած և գործազուրկ անձանց շրջանում համագործակցության պատրաստակամությունը դրսևորվում է աստիճանաբար թուլացման միտվածությամբ: Այսպես, աշխատող անձանց մոտ այն դրսևորվել է ամենաբարձր, իսկ գործազուրկ անձանց մոտ՝ ամենացածր մակարդակները:

Դիտման մեթոդի ներքոնշյալ փոփոխականների (շարժումների բնութագրումը, ծայնի տոնայնությունը, բառապաշարի ընտրությունը և լոգոներոգի) խումբը ձևավորվել է բացահայտելու համար:

Շարժումների բնութագրումը. պատերազմի մասնակիցների մոտ շարժումները հիմնականում հանգիստ են, նկատվում է դանդաղաշարժություն զրույցի ընթացքում: Պատերազմին մասնակցություն չունեցող անձանց մոտ շարժումները հիմնականում հանգիստ են, հավասարակշռված: Երբեմն նկատվում են նյարդային շարժումներ: Ինչպես պատերազմի մասնակիցների, այնպես էլ՝ մասնակցություն չունեցող անձանց կողմից չեն գրանցվել ձեռքերով կտրուկ շարժումներ կամ հարվածներ սեղանին, այլ առարկաներին:

Պատերազմի մասնակիցների ընտանիքների անդամների մոտ դիտարկվել են հիմնականում հանգիստ, հավասարակշռված շարժումներ: Մ-

յուս երկու խմբերում՝ *զոհվածների և անհետ կորածների ընտանիքների անդամների* մոտ շարժումները հիմնականում նյարդային, անհավասարակշիռ են: Ձեռքերի շարժումները լայնաթափ են և արտահայտիչ: Այդ երկու խմբերում նկատվում է անկայունություն շարժումների ուղծի և խտության հատկանիշներով: Գրանցվել են մեկ նյարդային, անհավասարակշիռ, մեկ՝ սառեցված դիրքով, դանդաղ շարժումներ: Պատերազմի մասնակիցների ընտանիքի անդամների կողմից չեն գրանցվել ձեռքերով կտրուկ շարժումներ կամ հարվածներ սեղանին, այլ առարկաներին, ինչը չի կարելի ասել մյուս երկու քննվող խմբերի մասին, որտեղ արձանագրվել են հազվադեպ հարվածներ տարբեր առարկաներին:

Մասնագիտական խմբերի մոտ շարժումները հանգիստ են և հավասարակշռված: *Ենթամշակութային խմբերում* շարժումները նույնպես հիմնականում հանգիստ են, սակայն երբեմն նկատվում են նյարդային շարժումներ: Ինչպես մասնագիտական, այնպես էլ ենթամշակութային խմբերի ներկայացուցիչների կողմից չեն գրանցվել հարվածներ սեղանին կամ այլ առարկաներին:

Աշխատողների շրջանում շարժումները հանգիստ են, հավասարակշռված: Նկատվում է որոշակի արագաշարժության միտում զրույցի ընթացքում: Արագաշարժությունը գրեթե բացակայում է *գործազուրկ և անօթևան մնացած* անձանց մոտ: Այս վերջին երկու խմբերում նկատվում է անկայունություն շարժումների ուղծի և խտության հատկանիշներով: Գրանցվել են մեկ նյարդային, անհավասարակշիռ, մեկ՝ սառեցված դիրքով, դանդաղ շարժումներ: Աշխատանքը պահպանած անձանց մոտ չեն գրանցվել հարվածներ սեղանին կամ այլ առարկաներին, սակայն նման շարժումներ դիտարկվել են գործազուրկ և անօթևան մնացած անձանց մոտ:

Ճայնի տոնայնություն. *պատերազմի մասնակիցներ – մասնակցություն չունեցող անձանց թիրախային խմբերում* էլ դիտարկվել է ճայնի ցածր տոնայնություն:

Ճայնի տոնայնությունը ցածր է *պահպանվել պատերազմի մասնակիցների ընտանիքների անդամների* կողմից: *Ղոկվածների և անհետ կորածների ընտանիքներում* ճայնի տոնայնությունը կայուն չէր և դրսևորում էր բարձրանալու պարբերական միտվածություն:

Մասնագիտական և ենթամշակութային երկու խմբերում էր դիտարկվել էր ճայնի ցածր տոնայնություն:

Աշխատանքը պահպանած անձանց շրջանում այլ մեթոդիկաների կիրառման ընթացքում հիմնականում պահպանվում էր ճայնի ցածր տոնայ-

նություն, սակայն *անօթևան և գործազուրկ* անձանց շրջանում ծայնի տոնայ-
նությունը հաճախ բարձրանում էր:

Բառապաշարի ընտրություն. *պատերազմին մասնակցած*, ինչպես նաև *մասնակցություն չունեցող անձանց* մոտ բառապաշարը չափավոր է, հաճախ կիրառվող բառերը կրկնվելու միտում ունեն, պահպանվում է առօրյա խոսակցական լեզուն:

Պատերազմի մասնակիցների ընտանիքների անդամների մոտ բառապաշարը չափավոր է, հաճախ կիրառվող բառերը կրկնվելու միտում ունեն, պահպանվում է առօրյա խոսակցական լեզուն: Զոհվածների և անհետ կորածների ընտանիքների անդամների մոտ բառապաշարը սուղ է, հաճախ կիրառվող բառերը կրկնվելու միտում ունեն, նկատվում է խոսքի միատարրություն, մեկ թեմայի շուրջ խոսքի ֆիքսվածություն, պահպանվում է առօրյա խոսակցական լեզուն:

Մասնագիտական խմբերում բառապաշարը սուղ է, հաճախ կիրառվող բառերը չունեն կրկնվելու միտում, նկատվում է խոսքի բազմատարրություն, պահպանվում է առօրյա խոսակցական լեզուն, որի հետ զուգահեռ կիրառվում է նաև մասնագիտական բանավոր խոսքը: *Ենթամշակութային խմբերում* բառապաշարը չափավոր է, հաճախ կիրառվող բառերը կրկնվելու միտում ունեն, պահպանվում է առօրյա խոսակցական լեզուն:

Աշխատանքը պահպանած անձանց մոտ բառապաշարը չափավոր է, հաճախ կիրառվող բառերը կրկնվելու միտում ունեն, պահպանվում է առօրյա խոսակցական լեզուն: *Գործազուրկ և անօթևան* մնացած անձանց մոտ բառապաշարը համեմատաբար հարուստ է, բազմատարր, նյարդային, հաճախ կիրառվող բառերը չունեն կրկնվելու միտում, պահպանվում է առօրյա խոսակցական լեզուն:

Լոգոնկրոզի դրսևորումներ. *Պատերազմի մասնակիցների* շրջանում լոգոնկրոզի դրսևորումները նկատվել են հարցվողների 7% մոտ: *Պատերազմում մասնակցություն չունեցող անձանց* շրջանում՝ հարցվողների 2% մոտ:

Պատերազմի մասնակիցների ընտանիքների շրջանում լոգոնկրոզի դրսևորումները դիտարկվել են հարցվողների 4% մոտ: *Պատերազմում զոհվածների ընտանիքների* անդամների մոտ՝ շուրջ 28%, իսկ անհետ *կորածների ընտանիքների անդամների* մոտ՝ հարցվողների 33% մոտ:

Մասնագիտական խմբերում լոգոնկրոզի դրսևորումներ չեն դիտարկվել: *Ենթամշակութային խմբերում*՝ շուրջ 3% մոտ:

Աշխատանքը պահպանած անձանց շրջանում լոգոնկրոզի դրսևորումները դիտարկվել են հարցվողների շուրջ 5%-ի մոտ, գործազուրկների շրջանում՝ հարցվողների 38%-ի, իսկ անօթևան մնացած անձանց շրջանում՝ 42%-ի մոտ:

Զրույցի մեթոդ

Ինչպես վերը նշվեց, հետպատերազմական անոմիայի հոգեախտորոշման նպատակով կիրառվել է նաև զրույցի մեթոդը նույն թիրախային խմբերում:

Զրույցի կառուցվածքային հարցադրումները ձևակերպվել են հետևյալները՝

- 1) ընդհանուր վերաբերմունքը հետազոտության նկատմամբ.
- 2) ընդհանուր գնահատականը՝ հետպատերազմական փուլի վերաբերյալ.
- 3) հետպատերազմական փուլում չլուծված խնդիրների ռեյտինգավորում.
- 4) հետպատերազմական փուլում լուծված խնդիրների ռեյտինգավորում:

Մեր կողմից իրականացված զրույցի մեթոդի արդյունքները բերվում են ստորև՝ ըստ թիրախային խմբերի:

Ընդհանուր վերաբերմունքը հետազոտության նկատմամբ. պատերազմի մասնակիցների կողմից հետազոտության նկատմամբ ընդհանուր վերաբերմունքը դրական էր: Թեև մասնակցության ակտիվությունը դրսևորվել է չափավոր, այդուհանդերձ, հետազոտության թեմատիկան կարևորվել է և իմաստավորվել հարցվողների շրջանում: Պատերազմին մասնակցություն չունեցող անձինք փոքր ինչ բազմակարծիք էին հետազոտության հանդեպ: Ընդհանուր վերաբերմունքը հետազոտության ինկատմամբ քննվող երկու խմբում դրական է:

Պատերազմի մասնակիցների, ինչպես նաև՝ զոհվածների ընտանիքների կողմից հետազոտության նկատմամբ ընդհանուր վերաբերմունքը դրական էր: Թեև մասնակցության ակտիվությունը դրսևորվել է չափավոր, այդուհանդերձ, հետազոտության թեմատիկան կարևորվել է և իմաստավորվել հարցվողների շրջանում: Անհետ կորածների ընտանիքի անդամների կողմից դրսևորվել է որոշակի զգուշավորություն հետազոտության նկատմամբ ընդհանուր վերաբերմունք արտահայտելիս:

Մասնագիտական խմբերի ներկայացուցիչների կողմից հետազոտության նկատմամբ ընդհանուր վերաբերմունքը խիստ դրական էր: Հատկապես պոզիտիվ վերաբերմունքը, ինչպես նաև՝ աջակցելու պատրաստակամությունը ցուցաբերեցին սոցիալական աշխատողները, որոնք հետաքրքրված էին սոցիալական հնչեղություն ունեցող թեմայի ուսումնասիրման մեջ: Ենթամշակութային խմբերում հարցվողները գերազանցապես նեյտրալ գնահատականներ են տվել, հիմնականում դրսևորել են որոշակի զգուշավորություն հետազոտության նկատմամբ ընդհանուր վերաբերմունք արտահայտելիս:

Աշխատանքը պահպանած անձանց շրջանում հիմնականում դրսևորվում էր չափավոր արտահայտված հետաքրքրություն հետազոտության նկատմամբ: Առավել արտահայտված դրական վերաբերմունք դրսևորել են անօթևան մնացած անձինք, որոնց համար այս հետազոտությանը մասնակցելը ևս մի առիթ էր բարձրաձայնելու իրենց հուզող խնդիրները: Գործազուրկների շրջանում թեև պահպանվում էր ընդհանուր առմամբ դրական վերաբերմունք, սակայն աչքի էր ընկնում որոշակի զգուշավորություն հետազոտության նկատմամբ ընդհանուր վերաբերմունք արտահայտելիս:

Ընդհանուր գնահատականը հետպատերազմական փուլի վերաբերյալ. զրույցի ընթացքում նկատվել է պատերազմի մասնակիցների և մասնակցություն չունեցող անձանց գնահատականներում որոշակի տարակարծություն: Պատերազմի մասնակից հարցվողներն իրենց գնահատականները հնչեցնելիս ներկա իրողությունները ակամայից համեմատում էին պատերազմում իրենց կողմից հաղթահարված դժվարությունների հետ և համեմատաբար ավելի հանգիստ դիրքորոշում էին ցուցաբերում հետպատերազմական փուլում նկատվող սոցիալական, հոգեբանական, տնտեսական և անվտանգային անորոշ իրողությունների հանդեպ: Հետպատերազմական կենսակերպի ընդհանուր անորոշությունն ինքնին գնահատում էին նորմալ երևույթ: Պատերազմում մասնակցություն չունեցող անձանց գնահատականներում շեշտադրվում էին հատկապես իրենց ապագայի հանդեպ անորոշ սպասումները, որոնք առանձնանում էին ապագա անելիքների հանդեպ թերահավատությամբ և պահանջմունքների որոշակի սահմանափակմամբ: Այս խմբում գերակա էին անվտանգության և առողջության պահպանման պահանջմունքները: Պատերազմի մասնակիցները հետպատերազմական փուլում կարևորել են ինքնուրույնության և հաղորդակցման պահանջմունքները:

Զրույցի ընթացքում պատերազմի մասնակիցների ընտանիքների անդամներն իրենց գնահատականները հնչեցնելիս ներկա իրողությունները

ականայից համեմատում էին պատերազմում իրենց ազգականի կողմից հաղթահարված դժվարությունների հետ: Դրա հետ զուգահեռ, միտում կա պատերազմի մասնակցի կողմից արդեն հաղթահարված դժվարությունները կամ դրանց հետևանքները ներկայացնելու որպես դեռևս գոյություն ունեցող և արդիական խնդիրներ: Հետպատերազմական կենսակերպն ընդհանուր առմամբ գնահատում էին որպես անորոշ և անկայուն: *Պատերազմում զոհվածների ընտանիքների* անդամների գնահատականներում հետպատերազմական փուլը գնահատվում էր հիմնականում վշտի վերապրման տեսանկյունից, իրենց զոհված ազգականի՝ միջավայրում ճանաչված և գնահատված լինելու հանգամանքից ելնելով: Անհետ կորածների ընտանիքներում հետպատերազմական փուլի գնահատականներն առանձնանում էին կտրուկ, երբեմն ծայրահեղ տարբերվող ձևակերպումներով: Ընդհանուր առմամբ, *զոհվածների և անհետ կորածների ընտանիքների* անդամների գնահատականներում նկատվում էր պահանջմունքների որոշակի սահմանափակման միտվածություն՝ ուղղված հարազատի կորստի շեշտադրմանը և նրա կյանքի մեծարմանը: Այս խմբում գերակա էր կենսագրական հիշողության պահպանման պահանջմունքը: Հետպատերազմական փուլում անվտանգային պահանջմունքները կարևորվել են հատկապես պատերազմի մասնակիցների ընտանիքների անդամների կողմից:

Զրույցի ընթացքում *մասնագիտական խմբերի* ներկայացուցիչները հետպատերազմական փուլը ընդհանուր առմամբ գնահատում էին որպես անորոշ և անկայուն: Մասնագետների կողմից շեշտադրվում է միջավայրում նկատվող մարդկանց վարքագծի կտրուկ, երբեմն ագրեսիվ կողմը: *Ենթամշակութային խմբերի* ներկայացուցիչների գնահատականներում նկատվում էր պահանջմունքների որոշակի սահմանափակման միտվածություն՝ ուղղված առօրեական առաջնահերթ խնդիրների լուծումներին: Այս խմբում գերակա էր տվյալ ենթամշակութային խմբին պատկանելիության պահպանման պահանջմունքը, որը դրվում էր սոցիալական սպասումների հիմքում:

Աշխատանքը պահպանած անձանց ձևակերպումներում հետպատերազմական փուլը ընդհանուր առմամբ գնահատվում էր որպես նոր իրողություն: Այն բնութագրվում էր «Ես»-ի և միջավայրի մասին նախկին պատկերացումների վերափոխմամբ և առկա անորոշությունների հետ զուգահեռ՝ ճկուն, նոր վարքագիծ ձևավորելու ունակությամբ: Շեշտադրվում է այս փուլում ընտանեկան կայունության ամրապնդման պահանջմունքը: *Գործազուրկ և անօթևան* մնացած անձանց գնահատականներում նկատվում էր հետպատերազմական փուլի՝ որպես միջանկյալ շրջանի, մասին շեշտադրումը: Այն

ընկալվում էր որպես անցողիկ, վերափոխվող, որոշ դեպքերում նաև՝ սխալական կամ անհասկանալի շրջափուլ: Նկատվում էր պահանջմունքների որոշակի սահմանափակման միտվածություն՝ ուղղված առօրեական առաջնահերթ խնդիրների լուծումներին: Այս խմբում գերակա էր սոցիալական սպասումների ցածր աստիճան:

Հեղափոխական փուլում չլուծված խնդիրների ռեյտինգավորում. *պարտերազմի մասնակիցների* շրջանում գրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է չլուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. աշխատանքով ապահովվածություն.
2. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.
3. սոցիալական սպասումների որոշակիություն.
4. անվտանգություն.
5. անձնական կյանք:

Պարտերազմին մասնակցություն չունեցող անձանց շրջանում գրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է չլուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. անվտանգություն.
2. սոցիալական սպասումների որոշակիություն.
3. աշխատանքով ապահովվածություն.
4. անձնական կյանք.
5. հաղորդակցման բավարար մակարդակ:

Պարտերազմին մասնակիցների ընդանիքի անդամների շրջանում գրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է չլուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. անվտանգություն.
2. սոցիալական սպասումների որոշակիություն.
3. աշխատանքով ապահովվածություն.
4. անձնական կյանք.
5. հաղորդակցման բավարար մակարդակ:

Պարտերազմում զոհվածների ընդանիքների անդամների շրջանում գրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է չլուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.
2. սոցիալական սպասումների որոշակիություն.
3. աշխատանքով ապահովվածություն.

4. անվտանգություն.
5. անձնական կյանք:

Պատերազմում անհետ կորածների ընտանիքների անդամների շրջանում զրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է չլուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. սոցիալական սպասումների որոշակիություն.
2. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.
3. անվտանգություն.
4. աշխատանքով ապահովվածություն.
5. անձնական կյանք:

Մասնագիտական խմբերի ներկայացուցիչների շրջանում զրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է չլուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. անվտանգություն.
2. սոցիալական սպասումների որոշակիություն.
3. անձնական կյանք.
4. աշխատանքով ապահովվածություն.
5. հաղորդակցման բավարար մակարդակ:

Ենթամշակութային խմբերի ներկայացուցիչների շրջանում զրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է չլուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. սոցիալական սպասումների որոշակիություն.
2. Անվտանգություն.
3. աշխատանքով ապահովվածություն.
4. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.
5. անձնական կյանք:

Այդ ցուցանիշները գերազանցապես դրսևորել են միգրացիոն նպատակադրվածություն ունեցող անձինք: Էթնիկ և կրոնական փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների շրջանում չլուծված խնդիրների ռեյտինգավորումը ստացել է հետևյալ տեսքը՝

1. անվտանգություն.
2. աշխատանքով ապահովվածություն.
3. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.
4. սոցիալական սպասումների որոշակիություն.
5. անձնական կյանք:

Աշխատանքը պահպանած անձանց շրջանում գրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է չլուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. անվտանգություն.
2. սոցիալական սպասումների որոշակիություն.
3. անձնական կյանք.
4. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.
5. աշխատանքով ապահովվածություն:

Գործազուրկ անձանց շրջանում գրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է չլուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. աշխատանքով ապահովվածություն.
2. սոցիալական սպասումների որոշակիություն.
3. անվտանգություն.
4. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.
5. անձնական կյանք:

Անօթևան անձանց շրջանում գրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է չլուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. սոցիալական սպասումների որոշակիություն.
2. աշխատանքով ապահովվածություն.
3. անվտանգություն.
4. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.
5. անձնական կյանք:

Հետապոետրազմական փուլում լուծված խնդիրների ռեյտինգավորում. *պատերազմի մասնակիցների շրջանում գրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է լուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝*

1. ինքնուրույնություն.
2. անձնական կյանք.
3. առողջություն.
4. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.
5. աշխատանքով ապահովվածություն:

Պատերազմին մասնակցություն չունեցող անձանց շրջանում գրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է լուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.
2. անձնական կյանք.
3. աշխատանքով ապահովվածություն.
4. առողջություն.
5. ինքնուրույնություն:

Պատերազմի մասնակիցների ընտանիքների շրջանում գրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է լուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.
2. աշխատանքով ապահովվածություն.
3. ինքնուրույնություն.
4. անձնական կյանք.
5. առողջություն:

Պատերազմում զոհվածների և անհետ կորածների ընտանիքների անդամները դրսևորել են նմանատիպ պատկերացումներ լուծված խնդիրների վերաբերյալ, որոնք նույնպես ռեյտինգավորվել են (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.
2. աշխատանքով ապահովվածություն.
3. ինքնուրույնություն.
4. առողջություն.
5. անձնական կյանք:

Մասնագիտական խմբերի ներկայացուցիչների շրջանում գրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է լուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.
2. աշխատանքով ապահովվածություն.
3. ինքնուրույնություն.
4. անձնական կյանք.
5. առողջություն:

Ենթամշակութային խմբերի ներկայացուցիչները դրսևորել են հետևյալ պատկերացումները լուծված խնդիրների վերաբերյալ, որոնք նույնպես ռեյտինգավորվել են (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. անձնական կյանք.
2. ինքնուրույնություն.
3. առողջություն.

4. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.

5. աշխատանքով ապահովվածություն:

Աշխատանքը պահպանած անձանց շրջանում գրույցի մեթոդի արդյունքներով գրանցվել է լուծված խնդիրների շարքի հետևյալ ռեյտինգավորումը (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. ինքնուրույնություն.

2. անձնական կյանք.

3. առողջություն.

4. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.

5. աշխատանքով ապահովվածություն:

Գործազուրկ անձինք դրսևորել են հետևյալ պատկերացումները լուծված խնդիրների վերաբերյալ, որոնք նույնպես ռեյտինգավորվել են (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. աշխատանքով ապահովվածություն.

2. ինքնուրույնություն.

3. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.

4. առողջություն.

5. անձնական կյանք:

Անօթևան մնացած անձանց շրջանում գրանցվել են հետևյալ պատկերացումները լուծված խնդիրների վերաբերյալ, որոնք նույնպես ռեյտինգավորվել են (ըստ նվազման սկզբունքի)՝

1. ինքնուրույնություն.

2. աշխատանքով ապահովվածություն.

3. առողջություն.

4. հաղորդակցման բավարար մակարդակ.

5. անձնական կյանք:

Եզրակացություն

Բարյացակամ/արհամարհական վերաբերմունքի, սոցիալական կամեցողության աստիճանի, հետազոտողի անձի հանդեպ վստահության և համագործակցելու պատրաստականության փոփոխականների ներառումը դիտման մեթոդի կառուցվածքում նպատակ ուներ բացահայտելու ոչ միայն թիրախային խմբերի՝ հետազոտությանը մասնակցելու պատրաստականությունը, այլև պարզելու հետպատերազմական շրջափուլի վերապրման սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները: Պարզ դարձավ, որ աշխատանքը պահպանած անձանց թիրախային խումբը՝ անկախ պատերազմին մասնակցության հանգամանքից, ընդհանուր առմամբ, համարձակ է իր

դիրքորոշումներն արտահայտելու մեջ, չնայած աչքի է ընկնում որոշակի արհամարհական վերաբերմունքով հետազոտողի կողմից բարձրացված հարցադրումների հանդեպ: Գործազուրկ և անօթևան անձանց թիրախային խմբերում մարդկանց պատասխանների հուզական հագեցվածությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ հիմնախնդրի բարձրաձայնումը կուտակված դժգոհությունն ու սպասումներն արտահայտելու միջոց է: Նման հուզական արձագանքը հուշում է մեզ, որ հետագա ուսումնասիրություններում անհրաժեշտ է բացահայտել նաև հետպատերազմական շրջանում անոմիայի և հոգեբանական պաշտպանական մեխանիզմների փոխկապվածությունը: Հետազոտության և, ընդհանուր առմամբ, հիմնախնդրի հադեպ վերաբերմունքը պատկերավոր կերպով արտահայտեց թիրախային տարբեր խմբերում անոմիայի հատկանիշները՝ կախված պատերազմին մասնակցության աստիճանից և կորուստ ունենալու հանգամանքից: Հետպատերազմական շրջանի անոմիկ հատկանիշները, որքան էլ որ նկատվել են բոլոր թիրախային խմբերում, այդուհանդերձ, առավել ցայտուն դրսևորվեցին անհետ կորածների ընտանիքներում, որոնց պատասխաններում գերիշխում էր անորոշությունը, ապագայի հադեպ սպասումների ձևակերպման անկարողությունը:

Հետպատերազմական շրջանում անոմիայի հատկանիշները դրսևորվել են հարցվողների շարժումների անկայունությամբ դիրքի և խտության հատկանիշներով, սուղ բառապաշարով, հաճախ կիրառվող բառերը կրկնվելու միտումով, խոսքի միատարրությամբ, մեկ թեմայի շուրջ խոսքի ֆիքսվածությամբ, լոգոնկրոզի տարբեր դրսևորումներով: Ընդհանուր առմամբ՝ կիրառված մեթոդների արդյունքում բացահայտվել են հետպատերազմական անոմիայի այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են՝ պատասխանների անորոշությունը, ապագայի հանդեպ սպասումների ձևակերպման դժվարությունները կամ անկարողությունը, ապագա անելիքների հանդեպ թերահավատությունը և պահանջմունքների որոշակի սահմանափակումը:

Հոդվածը տպագրվում է 21T-5A311 ծածկագրով «Հերպապերազմական շրջանում անձի արժեհամակարգի ճգնաժամի և անոմիայի հիմնախնդիրը և հաղթահարման մեթոդաբանությունը» գիտական թեմայի շրջանակներում:

1. Addison, Paul, Now the war is over: a social history of Britain, 1945-51 (London, Jonathan Cape, 1985)
2. Agnew, R. (2006). Pressured into crime: An overview of general Strain Theory. Los Angeles: Roxbury Publication.
3. Berk, B. B. (2006). Macro-micro relationships in Durkheim's analysis of egoistic suicide. *Sociological Theory*, 24(1), 58–80. <https://doi.org/10.1111/j.0735-2751.2006.00264.x>
4. Fromm, E. (1973). The Anatomy of Human Destructiveness, New York: Henry Holt. 534 p. Resource document. https://lust-for-life.org/Lust-For-Life/Textual/ErichFromm/TheAnatomyOfHumanDestructiveness_1973_534pp/ErichFromm/TheAnatomyOfHumanDestructiveness_1973_534p.pdf
5. Hakobyan, N., Gevorgyan, S., Petrosyan, L., Khachatryan, A. (2022). The problem of personal development in the context of social anomie. *Wisdom*, 2(22), 7-14.
6. Kurtenbach, S., Rettberg, A. (2018). Understanding the Relation between War Economies and Post-War Crime. *Third World Thematics: A TWQ Journal*, 3:1, 1-8 DOI: <https://doi.org/10.1080/23802014.2018.1457454>
7. Lafaye, C. (2012). Anomie, exclusion, désaffiliation: dissolution de la cohésion sociale ou du lien social ? *Pensée plurielle*, 11-35.
8. McCarthy, Patrick, The crisis of the Italian state: from the origins of the Cold War to the fall of Berlusconi and beyond (New York, St. Martin's Press, 1997)
9. Somasundaram D., Sivayokan S., Rebuilding community resilience in a post-war context: developing insight and recommendations: A qualitative study in Northern Sri Lanka // *International Journal of Mental Health Systems*, 2013, 7(3), 24, <https://doi.org/10.1186/1752-4458-7-3>